

I 24. Karlaroten däremot fattas ingalunda dylika anmärkningar, för Jungfrugatan, Nybergsgatan (f. d. Nybergsgård) och Grefgatan m. fl. gator. Om en lägenhet på ett rum och kök med 7 boende vid Jungfrugatan anmärkes: snuskigt, kallt, fuktigt, bobbor, gråsuggor; lägenheten ligger vägg i vägg med ett stall; gräslig stank; vatten sipprar genom väggarna. Årshyra 240 kr., per kubikmeter 5.60 kr.

Öfre Norrmalm. Det skulle föra för långt att beträffande hvarje stadsdel angifva specificerade omdömen, så mycket mer som dessa af naturliga skäl måste upprepa sig. Jag inskränker mig därför i det följande till några allmänare omdömen jämte en eller annan profbit.

I 5. Tegnérroten hafva en mängd lägenheter vid Upplandsgatan, Luntmakaregatan, Kammakaregatan och äfven Drottninggatan gifvit anledning till anmärkningar. Vid Kammakaregatan bebos en bod, som af exploratören betecknas som vederstygglig, af ett växlande antal lumpsamlare, omkring 7 stycken.

6. Observatorieroten öfverflödar af dåliga bostäder, förnämligast vid Badstugatorna, Luntmakaregatan, Holländaregatan och Döbelnsgatan. Vid Luntmakaregatan anträffades 3 manliga inneboende i en vedbod utan fönster, utgörande ett prång under en trappa; bodde där året om. I ett lumpmagasin utan fönster och eldstad hystes året om åtskilliga personer. Den vedervärdigaste bostaden utgjordes af en hög af sur halm, i ett slags öppet skjul (se bilden); till yttervägg användes en uppstälpt kärra; bristen på kloaker gjorde, att hästurin m. m. från stallet samlats i stinkande pölar. Två personer disponerade denna »bostad» året om enligt grannarnas uppgift. Jag besökte personligen platsen en söndagsförmiddag i november och fann då verkligen de bägge hyresgästerna, som trotsa all beskrifning, ligga där berusade.

Trakten omkring Oxtorget i 8. Roslagsroten har lämnat material till åtskilliga ruskiga beskrifningar. Många bostäder ha karakteriserats som fuktiga, mögliga, svarta nästen, allt under det hyresbeloppet varit högt tillmätta, ofta öfver 10 kr. per kubikmeter; en golfyta per person af omkring 2 kvadratmeter och en luftrymd per person af omkring 3 kubikmeter förekomma på vissa ställen.

18. Sabbatsbergsroten har gått relativt fri från anmärkningar, ehuru dock sådana ingalunda saknas. En del lägenheter karakteriseras såsom hälsovådliga. Anmärkningar ha i åtskilliga fall gjorts om klosetternas och soptunnornas placering nära rummens fönster.

Om 21. Vanadisroten (»Sibirien») och 22. Norrtullsroten äro de svårare anmärkningarna öfverraskande få. De i dessa trakter rikligen förekommande nya arbetarehusen ha naturligtvis betingat de goda omdömena. Emellertid ha åtskilliga anteckningar om kalla och fuktiga rum blifvit gjorda. Äfvenså finner man här, liksom på flere andra håll, oftast i de jämförelsevis nybyggda husen, en rätt stor grupp såsom »hälsovådliga» betecknade nedrabottenslägenheter, där klosettraden ligger alldeles inpå lägenhetens fönster, likaså soptunnan och kloakröret. Detta medför, att lägenheterna, synnerligast sommartid, äro omöjliga att vädra, och således får fuktluften, blandad med den inträngande lukten från bekvämlighetsinrättningarna, rikligt tränga in i väggar och bohag.

Kungsholmen. Den numera med många moderna hus bebyggda 4. Kungsbroroten visar goda bostadsförhållanden. 17. Kronobergsroten ställer sig däremot sämre. Anteckningar om snuskiga och osunda lägenheter, provisoriskt uppförda hus, ohälsosam närhet af tvättstuga, klosetter, stall m. m. förekomma rätt ofta.

23. Stadshagsrotens meritlista är naturligtvis rätt lång. Om ett kök vid Fleminggatan, bebodt af 5 personer och för hvilket en årshyra af 150 kr., motsvarande 5 kr. per kubikmeter, betalas, anmärkes, att intill lägenhetens fönster ligga husets afträden på öfre våningen af ett särskildt hus, i hvars bottenvåning en krukmakeri-verkstad med ugnar är inrymd. Om sommaren, då det eldas i ugnarna, blir därför stanken från klosetterna olidlig. Anteckningar om förfallna och utdömda hus, att vattnet rinner in utefter väggarna m. m., förekomma rikligt. I rotens utkant vid

Rålambshof och i Stadshagen förekomma flere bostäder af egendomligt slag. Vid Rålambshof bebos ett par lusthus. Det ena, som jag närmare undersökt (se bilderna), är byggdt af tunna plankor; om vintern vid strängare köld bildar sig is på inre sidan af taket och åstadkommer fukt, då eldstaden, ett slags kamin, ej kan hållas brinnande om natten. Lusthuset bebos för närvarande af 4 personer, hvilka för detsamma betala i årshyra 120 kr., motsvarande 9.20 kr. per kubikmeter. Golfytan utgjorde 1.7 kvadratmeter och luftrymden 3.3 kubikmeter per person. — Ett litet kyffe, uppfördt af de 3 boende själfva af gammalt tegel på afstjälpningsplatsen vid Rålambshof, gjorde ett mycket eländigt intryck. Jag kunde ej vid mitt personliga besök å platsen få inträde, då en af de boende, en lumpsamlare, med en yxa i högsta hugg hotade att försvara sin rätt att få förbli ostörd bland sina trasor. — En af södra spårvägsbolagets gamla ångspårvagnar, numera förvandlad till två rum och kök, gjorde ett ganska pryddligt intryck; den kostade äfven 144 kr. i årlig hyra och beboddes blott af en enda person. — Vid Ulriksborg i kanten af Stadshagen, nära de moderna och pryddliga arbetarebostäderna vid Lindhagensgatan, påträffades ett kyffe, som tillhör bland det eländigaste jag sett i bostadsväg. Där fanns två kök, bebodda af inalles 6 personer (år 1902). Fönster och dörrar voro otäta och ruttna, snön blåser in och samlar sig på golvet; tak och väggar betäckta med trasiga och smutsiga papper. Man kunde knappt stå rak i rummet. Hyran för det hela har utgjort 17 kr. i månaden eller 204 kr. per år men har på sistone något reducerats.

Södermalm. Att denna stadsdel ej skulle bli föremål för milda omdömen var ju att vänta. 12. Danviksroten har varit något för summariskt undersökt men har ändock lämnat material till åtskilliga grava anmärkningar. Af 13. Stadsgårdsroten äro vissa partier, de vid Glasbruksgatan och Fjällgatan, särskildt föremål för anmärkningar om dåliga och på samma gång mycket tätt bebodda lägenheter. Öfver trångboddhet ha äfven många anmärkningar gjorts i 14. Skanstullsroten; 8 å 10 personer i ett enkelrum är ej ovanligt. En golfyta per person af 1.5 kvadratmeter och äfven mindre konstateras, och en luftrymd per person af ända ned till 2.2 kubikmeter har beräknats. För 15. Maria kyrkrote äro omdömena ej så skarpa, ehuru åtskilliga trångbodda lägenheter därstädes påträffats. Vid Högbergsgatan omnämnes en lägenhet om två rum och kök, som användes dels till bostad för 7 personer, dels äfven delvis till lumphandel, och om en liknande lägenhet vid Prästgårdsgatan anföres, att mögelsvamp växer rundt väggarna.

Angående förhållandena i 16. Tantoroten äro återigen omdömena mycket omilda, både om lägenheterna och de däri boende. Om ett enkelrum vid Fatbursgatan anföres, att i detsamma icke finnes någon eldstad och att rummet uppvärms medelst ett fotogénkök. Rummet är beläget å vinden, och enligt grannarnes uppgift har åtskilliga gånger genom vårdslöshet golvet antändts. Exploratören anför vidare, att både hyrande och nattgästande äro slödder; superi natt och dag; det ena slöddret aföser det andra; snuskigt i högsta grad. Om en lägenhet på ett rum och kök vid Ansgariegatan (f. d. Hornskroken) nämnes: 11 boende i lägenheten; litet ruckel, ruskigt; lump sorteras i bostaden. Vid Torkelknutssonsgatan är antecknad om en liknande lägenhet, för hvilken erlägges en årshyra af 220 kr.: att betrakta som obeboelig; afträdena inpå boningsrummet och afloppet till kloaken utanför fönstret. I rummet härskade en olidlig stank; bobbor och kackerlackor. Innehafvarna af lägenheten skulle flytta, de kunde ej bo där utan måste för det mesta vistas hos grannarne. Vid samma gata erlades för ett enkelrum 2.60 × 1.35 × 2.70 kubikmeter en årshyra af 100 kr., motsvarande per kubikmeter 10.50 kr. Rummet hyste en kvinnlig hyrande och en inneboende mansperson; golfyta per person 1.8 kvadratmeter, luftrymd per person 4.7 kubikmeter. Lägenheten kallades »kappsäcken».

I 19. Skinnarviksroten påträffas åtskilliga anteckningar om »stockholmsäkten-skap». För ett lusthus vid Ringvägen utan eldstad, bebodt af 2 arbeterskor, betalades 96 kr. per år, motsvarande 6.90 kr. per kubikmeter.

Till slut några ord om 25. Barnängsroten i stadens utkant mot Hammarby sjö. Lägenheterna där ha i allmänhet fått mycket dåliga betyg. Anteckningar om svarta och smutsiga tak och väggar, i trasor hängande tapeter, öhyra af alla slag, köld, fukt och drag förekomma rikligen. Anteckningen hälsovådlig eller obeboelig återfinnes ofta. Kallrum tyckas förekomma rätt ymnigt; när eldstad funnits, anmärkes ofta, att den är af dålig beskaffenhet. Dock finnas inom denna rote äfven åtskilliga goda partier.

Slutord.

Det är ej vackra bilder, som upprullats i de föregående raderna. Och ändå äro de matta i jämförelse med verkligheten. Den fråga, som osökt framställer sig, är: hur skall taflan kunna göras ljusare, hvilka reformer skola göras? Det tillhör ej mig att i detta arbete, som är afsedt att i främsta rummet blott klargöra fakta, framkomma med något utarbetadt förslag angående de åtgärder, som böra vidtagas. Men några reflexioner må vara mig tillåtna, på grund af hvad jag under mina forskningar sett och erfarit i denna sak. Hvad som skall göras, bör göras snart. Ty, för att tillämpa ett gammalt ordspråk — att medan gräset gror, så dör kon — vill jag säga: medan vi vänta på behöfliga bostäder, kväfvast vi. Luft måste skaffas, men sådan är dyr. Härtill fördras samladt kapital. Må då kommunen, som representerar hela befolkningens samlade kapitalstyrka, träda emellan. Kommunen bör komma ihåg, att dess väl är befolkningens väl, ty de äro identiska. En privatkapitalistisk tomtpolitik kan väl tillföra kommunen vinst, men en sådan vinst är blott en fiktion, då kommunens egna medlemmar, d. v. s. kommunen själf, få betala den, och, hvad mera är, med det, som är dyrare än pengar; den gäldas på bekostnad af det uppväxande släktets både fysiska och moraliska hälsa. Hurudan skall väl den ras blifva, som uppfödes i kyffen, där det finnes elände och smuts i öfverflöd men ej det nödvändigaste af allt: ljus och luft.

Tomtpolitik måste visserligen drifvas, men, jämsides med denna, byggnadspolitik och därtill en sund sådan. Denna senare skulle i någon mån kunna kompensera olägenheterna af den förra. Man har ofta upprepat, att det är enskilde, som böra taga denna byggnadsfråga om hand, visserligen stödda af kommunen. Detta är en lösning, må den blott öfverflyttas från papperet till verkligheten. Det måste dock finnas en orsak hvarför man ej redan förr gått »from sounds to things» i större utsträckning, då man väl länge måst ha känt ohållbarheten af våra bostadsförhållanden, den föreliggande undersök-

ningen förutan, ehuru måhända tillståndet ej framträdte så bjärt som nu i sifferbelysningens skarpa och omutliga dager. En svårighet tror jag har legat i reglerandet af villkoren mellan kommunen och mellanhanden — den enskilde. Denne bör naturligtvis ha en måttlig men säker vinst för sin arbets- och kapitalinsats, men å andra sidan bör det ej tillåtas honom att göra den ifrågavarande byggnadsverksamheten till en spekulativ affär. Detta är ej så lätt att ordna. Dock förefaller mig användandet af »ofri grund» vara bättre än något annat föreslaget sätt — såsom utarrendering på viss tid af tomt e. d. — i det att ett sådant arrangemang dels tillförsäkrar fastighetsägaren nödig trygghet i besittningsrätten samt rätt till in-teckning, dels tillförsäkrar kommunen den vinst, som kan uppstå på grund af platsens värdeste-gring, genom företrädesrätt att köpa till det ursprungliga priset vid en eventuell försäljning. En annan orsak torde vara den, att enskilda hyresvärdar, vare sig privatpersoner eller bolag, ej gärna önska sådana hyresgäster, som här skulle komma i fråga, ty dessa torde ingalunda utmärka sig hvarken såsom regelbundna betalare ej heller för synnerlig ordentlighet eller snygghet. Hvarför ej emellertid med ett drag stryka ett streck öfver alla dessa svårigheter genom att eliminera mellanhanden och låta kommunen bygga själf. Vi ha kommunaliserat gas och vatten, vi ha socialiserat järnvägar, post och telegraf, hvarför ej göra så med bostäder. Må kommunen till en början låta ett par kvarter kåkar försvinna och i deras ställe några s. k. ungarshotell resa sig; jag ville hellre kalla dem arbetarehotell, ty det bör byggas dylika ej blott för ogifta manliga arbetare utan äfven för kvinnliga sådana. Därigenom är den värsta faran afvärjd, nämligen den absoluta bristen på tak öfver hufvudet. Och därjämte kan den ogifta arbetarebefolkningen dragas ut ur familjerna, hvarigenom man har satt knifven till roten af den sociala kräftskada, som kallas inneboendesystemet.

Men det finnes en annan sida af saken och förvisso ej den minst viktiga: Hvad kostar det att bo? Denna fråga torde delvis redan ha fått ett tillfredsställande svar i och med arbetarehotellens inrättande. Ty genom den centralisation, som ligger till grund för idéen, torde väsentligt förbilligade hyror kunna realiseras. Men det är långt ifrån nog. För att här komma till verkliga och stora resultat måste genomgripande ändringar göras både i byggnadsordning, stadsplanelag och expropriationsbestämmelser och vidare icke blott i stadens utan äfven i *statens* sätt att bedrifva tomt- eller byggnadspolitik. Här måste det doktrinära betraktelsesättet, som vidlåder det nuvarande systemet och som sträfvar att pressa alla fall in i vissa en gång fastslagna bokstafsformler, vika för ett sådant med mera elasticitet, med mera möjlighet att i hvarje fall tillgodose det praktiska och ändamålsenliga. Dessa frågor äro för

omfattande att här annat än vidröras. Men för att välja ett exempel, hvarför ej å ena sidan tillåta byggandet af sex- eller sjuvåningshus på de dyra tomterna vid de breda hufvudgatorna och hvarför å andra sidan ej byggandet af anspråkslösa och billiga *trähus* på de mindre dyrbara tomterna i stadens utkanter?

En kommunalisering af vårt kommunikationsväsen bör heller ingalunda glömmas — ehuru nu antagligen ej realiserbar på länge — nämligen för så vidt en kommunalisering kan likställas med ett praktiskt och framsynt tillgodogörande af de tillgängliga resurserna i detta hänseende, utan ställandet af rentabilitetshänsynen i främsta rummet. Denna faktor är viktigare än man vid en flyktig eftertanke vore böjd för att tro. Den kan göra de billiga utkanterna och t. o. m. områdena långt utanför staden i bostadsförhållanden jämställda, ja till och med bättre än dess centrala partier, den låter staden utvidga sig och på samma gång afstånden försvinna. Men det är nu ej värdt att offra många ord härpå. Möjligheten till en *effektiv och snar* reform är ej längre förhanden. Och dock torde här om någonsin den satsen kunnat tillämpas, att den köper billigt, som köper dyrt.

Till sist några slutord. De vådor, som här framhållits, beröra icke blott de fattiga eller mindre lyckligt lottade i samhället. Jag anför efter d:r Raphael följande tänkvärda ord. »Solidariteten olika samhällsklasser emellan visar sig måhända ingenstädes starkare än här. De fysiska farsoterna göra icke halt utanför de bättre lottades kvarter. Och den moraliska förvildning, som de usla bostäderna i längden framkalla, kan lätt bli en hämsko på samhällets sunda och lugna utveckling. Redan egoistiska hänsyn, tanken på självbevarelse, bör därför vara såväl de mera bemedlade som samhället i dess helhet en anledning att icke låta dessa faror blifva dem själfva öfvermäktiga. Såsom Schmoller säger: 'De burgna klasserna måste ändtligen inse, att, till och med om de bringa stora offer, detta endast är en måttlig, blygsam försäkringspremie, med hvilken de skydda sig mot epidemierna och de sociala revolutionerna, som måste komma, om vi icke upphöra att genom deras bostadsförhållanden nedtrycka de lägre klasserna i våra storstäder till barbarer, till djurisk tillvaro'.

Det är ett uppryckande af rötterna till det onda, det gäller, icke att genom strafflagar bekämpa dess symptom. 'En förständig bostadsreform är bättre än ett dussin nya strafflagsparagrafer'. (v. Liszt).»

TABELLERNÄ 1-5
TABELLBILAGOR.

